

بررسی نقش زنان در مراحل مختلف تولید و پس از تولید در رشته‌های مختلف کشاورزی و دامداری

سازمان جهاد سازندگی استان مازندران
گروه تحقیقات و بررسی مسائل روستایی.

چکیده:

در برنامه‌های اول و دوم توسعه اقتصادی - اجتماعی کشور کشاورزی محور توسعه قرار گرفته است. لذا آگاهی از نقش زنان در مراحل گوناگون عملکردهای کشاورزی، یکی از ابزارهای دولتمردان برای برنامه‌ریزی توسعه اقتصادی - اجتماعی می‌باشد. بدین منظور با استفاده از روش کتابخانه‌ای، نقش زنان در مراحل تولید و پس از تولید در زیربخش‌های کشاورزی ایران طی سالهای ۱۳۶۵-۱۳۷۵ مورد بررسی قرار گرفته است. در این راستا، نتایج این پژوهش حاکی از آن است که طبق آمارهای رسمی کشور، متوسط سهم زنان در بخش کشاورزی طی سالهای مزبور کمتر از ۱۰ درصد بوده است. دلیل این امر، محاسبه نکردن عملکردهای تولیدی زنان در آمارهای رسمی کشور بوده است. اما سهم زنان (بنابه برخی از آمارهای غیررسمی) به مراتب از این مقدار بالاتر برآورد شده است که به

واقعیت نزدیکتر است. مثلاً به میزان بیش از ۵۰ درصد در زراعت برنج، پنبه، دانه‌های روغنی، صیفی و ... نقش داشته‌اند.

مقدمه:

رسیدن همه جوامع در حال توسعه به رفاه و عدالت اجتماعی و توسعه پایدار در مسائل فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مستلزم شناخت استعدادهاست. یکی از این استعدادهای مؤثر، زنان می‌باشند که در سازندگی جوامع نقش به‌سزایی ایفا کرده‌اند. در حالیکه نه خود به آن باور داشته و نه دیگران آنها را به حساب آورده‌اند. به طور مثال: در آمریکا، زنان در هفته، به طور متوسط، ۴۱ ساعت از وقت خود را به کار کشاورزی می‌گذرانند.

در گزارش‌های توسعه انسانی سازمان ملل نوشته شده که زنان از منافع توسعه بهره بسیار کمی داشته‌اند. از آنجا که نیمی از جمعیت دنیا را زنان تشکیل می‌دهند، ولی

سهم آنان در جمعیت فعال اقتصادی، حدود ۳۰ درصد و در برخی از کشورها بسیار کمتر از این رقم برآورد می‌شود. (۹۴، ۹۳، UNDP، ۱۹۹۲)

در بسیاری از کشورها، زنان بین ۶۰ تا ۸۰ درصد نیروی کار کشاورزی را تشکیل می‌دهند. از آنجا که در جوامع جهان سوم بین ۷۵ تا ۹۰ درصد کل جمعیت به کشاورزی وابسته است، آشکارا مشخص است که بخش بزرگی از جمعیت زنان درگیر کشاورزی می‌باشند. زنان گذشته از اینکه مسئول تولید همه یا قسمت اعظم غذا برای مصرف خانواده‌ها هستند، نقش قابل توجهی نیز در تولید محصولات تجاری دارند که در انحصار مردهاست. کارهایی که زنان انجام می‌دهند، متنوع است و به زنان در مقابل کار آنها پولی پرداخت نمی‌شود. با این همه، آنها ممکن است از طریق فروش غذایی که تولید می‌کنند و مازاد بر نیاز خانواده است، پولی به دست آورند. کارهایی

جدول (۱): سهم زنان به عنوان نیروی فعال در بخش کشاورزی در مناطق مختلف جهان

نام مناطق	آفریقای مرکزی	شمالغربی آفریقا	جنوب آمریکا	خاورمیانه (باستثنای سوریه و ترکیه)	جزایر کارائیب	هائیتی (آمار غیررسمی)	خاور دور	صحرا	سوریه	ترکیه	بولیوی	جنوب آفریقا
درصد سهم زنان	۴٪	۵٪	۱۰٪	۱۲٪	۲۴٪	۴۷٪	۳۳٪	۳۶٪	۴۹٪	۵۰٪	۵۹٪	۳۶٪

ماخذ: برادران (۱۳۶۹)

نظیر قاره آفریقا درصد سهم زنان تا ۹۰ درصد عنوان شده است. جدول (۱) نشان دهنده این موضوع در مناطق مختلف جهان است. همانطوریکه در جدول (۱) مشاهده می شود، سهم زنان در کشورهای جهان سوم بیشتر است و علت آن را می توان در نوع تولید و روشهای آن در این کشورها دانست که به روش سنتی و کاربرد انجام می شود. البته، مسائل دیگری چون مهاجرت مردان جویای کار به شهرها و نوع تقسیم کار در این جوامع نیز تأثیر زیادی بر درصد مشارکت زنان در عملکردهای کشاورزی دارد.

در کشور ایران سهم زنان به عنوان نیروی کار بخش کشاورزی، طبق آمارهای رسمی در سال ۱۳۷۵، ۸/۸ درصد برآورد شده است که این رقم نسبت به سال ۱۳۶۵ از رشد بسیار ناچیزی برخوردار بوده است. (طبق جدول ۲) البته، این ارقام بدون احتساب عملکردهای مربوط به خانه داری است که اموری چون سبزیکاری، پرورش طیور، گلکاری و ... را دربرمی گیرد که جنبه تولیدی دارد و درآمدی را نصیب خانوارها می کنند. البته، این میزان نسبت به جمعیت زنان در این سالها بسیار ناچیز می باشد.

شاغل در بخش کشاورزی را حدود ۲۰۰ هزار نفر و در کل اشتغال بخش، کمتر از ۷ درصد اعلام می کند. در حالیکه با جرات می توان گفت که تمامی دختران و زنان بیش از ۱۰ سال روستایی، باید شاغل تمام وقت و یا نیمه وقت محسوب شوند. (شادی طلب، ۱۳۷۵، ۱۶۳)

در این پژوهش با استفاده از روش کتابخانه‌ای (اطلاعات مرکز آمار ایران، وزارت کشاورزی و وزارت جهاد سازندگی طی سالهای ۱۳۶۵-۱۳۷۵) سعی شده تا نقش زنان کشور در مراحل مختلف تولید و پس از تولید در رشته های مختلف کشاورزی و دامداری برآورد گردد و تواناییها و موانع و مشکلات مشارکت زنان در امر تولید شناسایی شود و برای بکارگیری بهینه از تواناییهای بالقوه زنان در جهت توسعه و کاهش فقر روشی مناسب ارائه گردد.

نقش زنان در تولید محصولات کشاورزی

آمارهای موجود نشانگر آن است که زنان روستایی بخش عظیمی از نیروی کار کشاورزی در جهان را تشکیل می دهند. سهم این گروه در عملکردهای کشاورزی در کشورهای جهان سوم به مراتب بیشتر از سایر کشورهاست. در برخی مناطق دنیا،

چون بریدن چوب، کندن زمین، سوزاندن زیاله و پیراستن زمین از خار و خش و شخم زدن آن، کار مردهاست. اما زنان نیز، گاهی اینگونه کارها را انجام می دهند. علاوه بر آن به کارهای زنانه‌ای چون کشت گیاهان، غرس نهال، درو کردن، وجین علفهای هرز، برداشت محصول، هرس کردن درخت، کوبیدن خرمن، پاک کردن و اندازه گیری محصول و همچنین علوفه دادن و مراقبت کردن از حیوانات (اعم از شیرده و غیره) می پردازند. گذشته از اینها، زنان در بیشتر مواقع به تبدیل مواد غذایی و انبار کردن آن و حمل محصول از مزرعه به مراکز گردآوری دست می زنند.

زنان در بخش کشاورزی کشور، بیشترین سهم تولید محصولات کشاورزی و دامداری را به خود اختصاص می دهند. ولی با تعریف مرکز آمار ایران از اشتغال، زنان شمارش نمی شوند. به همین دلیل، حاصل زحمات این قشر عظیم و توانمند در آمار و اطلاعات رسمی کشور دیده نمی شود.

یافته های پژوهشی نشان می دهد که در بسیاری از عملکردهای کشاورزی و دامی (به خصوص در برخی از مناطق جغرافیایی مانند: یوشهر، هرمزگان، گیلان و مازندران) حدود نیمی از نیروی کار را زنان تشکیل می دهند. ولی آمارهای ملی، تعداد زنان

جدول شماره (۲): شاغلان ۱۰ ساله و بیشتر بر حسب جنس در بخش کشاورزی، دامپروری، شکار، جنگلداری و ماهیگیری در کشور

سال	مرد وزن		مرد		زن	
	تعداد	سهم	تعداد	سهم	تعداد	سهم
۱۳۵۵	۲۹۹۲	۱۰۰	-	-	-	-
۱۳۶۵	۳۱۹۴۱	۱۰۰	۲۹۳۲	۹۱/۹	۲۵۹	۸/۱
۱۳۷۰	۳۲۰۵	۱۰۰	۳۰۴۶	۹۵/۰	۱۵۹	۵/۰
۱۳۷۵	۳۳۵۸	۱۰۰	۳۰۶۲	۹۱/۲	۲۹۴	۸/۸

۱- آمار به تفکیک مرد و زن در دسترس نمی باشد.

جدول شماره (۳): متوسط سهم زنان در مراحل مختلف عملکردهای کشاورزی در استانهای کشور

مراحل	متوسط سهم زنان	ملاحظات
قبل از کاشت	-	با توجه به ناقص بودن اطلاعات، قابل ارائه نیست.
کاشت	٪۲۲	با استفاده از اطلاعات موجود در ۱۵ استان کشور
داشت	٪۲۵	با استفاده از اطلاعات موجود در ۱۹ استان کشور
برداشت	٪۲۶/۴	با استفاده از اطلاعات موجود در ۱۷ استان کشور

ظرفاتی که عمل برداشت پنبه نیاز دارد، زمین داران از کارگران زن استفاده می کنند. سهم زنان در این مورد، بیش از ۶۶ درصد عنوان شده است. همچنین در باغهای چای استان گیلان، کودپاشی کشاورزی، وجین و چیدن چای از وظایف زنان محسوب می شود و به ندرت مردان در این گونه عملکردها شرکت می کنند.

نقش زنان در دامداری

یکی دیگر از نقشهای مهم زنان، مشارکت در عملکردهای دامداری است. با توجه به اهمیت دام در تأمین پروتئین مورد نیاز انسانی و اثری که پرورش دام دارد، می تواند در صرفه جویی ارزی برای یک کشور اهمیت داشته باشد. متأسفانه در زمینه نقش

محصولات کشاورزی و باغی، می توان گفت که این گروه در تمامی مراحل اعم از آماده کردن زمین، کاشت محصول تا برداشت و فروش آن، نقش به سزایی داشته اند.

به طور کلی، میزان مشارکت زنان روستایی در عملکردهای کشاورزی در نقاط مختلف ایران، میزان زمین، ویژگیهای فرهنگی مناطق، نوع نظام بهره برداری از زمینهای کشاورزی، ترکیب اعضای خانوار، نوع عملکرد کشاورزی، ویژگیهای طبیعی منطقه و دیگر عوامل اقتصادی و اجتماعی بستگی دارد. به عنوان مثال در استانهای گیلان و مازندران که زراعت برنج رایج است، به دلیل حجم زیاد کار، تقسیم کار جنسیتی به گونه ای است که زنان عهده دار بیش از ۶۰ درصد مراحل تولید این محصول هستند و نیز در منطقه گرگان و دشت که ۷۰ درصد پنبه کشور تولید می شود، به دلیل

میزان مشارکت زنان در عملکردهای کشاورزی در برخی آمارهای غیررسمی، حکایت از آن دارد که این گروه به میزان ۶۰ درصد در زراعت برنج، ۹۰ درصد در تولید سبزی و صیفی، ۵۰ درصد در زراعت پنبه و دانه های روغنی، ۳۰ درصد در امور داشت باغها مشارکت دارند. (وزارت جهاد سازندگی، ۱۳۷۲، ۲۱۶)

با توجه به نتیجه بدست آمده از بررسیهای مرکز تحقیقات و پژوهشهای روستایی و اقتصاد کشاورزی وزارت کشاورزی، می توان میزان متوسط مشارکت زنان کشور در مراحل مختلف تهیه زمین، کاشت، داشت و برداشت محصولات کشاورزی و باغی را به شرح زیر دانست. (جدول ۳)

در باره نوع عملکرد زنان در تولید

جدول شماره (۴): متوسط سهم زنان در مراحل مختلف پرورش دام در استانهای کشور

ملاحظات	متوسط سهم زنان	مراحل
با استفاده از اطلاعات موجود در ۱۵ استان کشور	٪۲۳	چرا
با استفاده از اطلاعات موجود در ۲۰ استان کشور	٪۲۱	تعلیف
با استفاده از اطلاعات موجود در ۱۹ استان کشور	٪۲۲	مراقبت ازدام
با استفاده از اطلاعات موجود در ۲۰ استان کشور	٪۸۶	شیردوشی

به برخی آمارهای غیررسمی به مراتب از این مقدار بالاتر برآورد شده که به واقعیت نزدیکتر است. (مثلاً به میزان بیش از ۵۰ درصد در زراعت برنج، پنبه، دانه های روغنی، سبزی، صیفی و ...) چون بنا به آمارهای رسمی بیشتر عملکردهای زنان در بخش کشاورزی از کارهای غیررسمی محسوب شده‌اند. همچنین در باره نوع عملکرد زنان در تولید محصولات کشاورزی، می‌توان گفت که این گروه در تمامی مراحل اعم از آماده کردن زمین، کاشت محصول و برداشت آن، تعلیف، مراقبت از دام، شیردوشی و ... نقش به‌سزایی داشته‌اند.

بنابراین، با توجه به موانع و مشکلات زنان کشور برای بهبود وضع اجتماعی - اقتصادی و مشارکت مؤثر این گروه در بخش کشاورزی پیشنهاد می‌شود تا:

۱- از تواناییهای بالقوه زنان (که تقریباً نیمی از جمعیت کشور را تشکیل می‌دهند) استفاده بهینه به عمل آمده و برای بازدهی بیشتر این نیروها، نسبت به ارتقای کمی و کیفی امکانات آموزشی همسو با عملکردهای اقتصادی آنها در همه سطوح اقدامات لازم به عمل آید.

۲- حذف بسیاری از باورها - از جمله این باور که وظیفه زن فقط باید محدود به

موانع و مشکلات زنان در عملکردهای کشاورزی

متأسفانه برای مشارکت زنان در امور تولیدی و اقتصادی موانعی وجود دارد که عمده‌ترین آنها به شرح زیر می‌باشد:

۱- باورهای اجتماعی که زن را نان‌آور خانه نمی‌داند و اجازه نمی‌دهد که در خارج از خانه به فعالیت بپردازند.

۲- فاصله زمانی و مکانی محل سکونت و محل کار که مانع حضور به موقع زن برای انجام کارهای خانگی می‌گردد.

۳- عدم هماهنگی بین تحصیل علوم و دانش با کارهای غیررسمی که زنان ایرانی بدان گمارده می‌شوند.

۴- طرز تلقی مدیران و کارفرمایان که زن را برای انجام بسیاری از امور ناتوان می‌دانند.

۵- وضعیت جسمانی زن
۶- نارساییهای آماری و پژوهشی در مورد زنان

نتیجه گیری و پیشنهادات:

با توجه به مطالب ارائه شده، سهم متوسط زنان در بخش کشاورزی (با توجه به اطلاعات مرکز آمار ایران در طی سالهای ۱۳۶۵-۱۳۷۵) کمتر از ۱۰ درصد بوده است. این در حالی است که، سهم زنان بنا

زنان در دامداری (در ایران)، تاکنون بررسی جامعی صورت نگرفته است. آمار و ارقام موجود بیشتر به صورت غیررسمی ارائه شده است. به طور مثال، انجام ۹۰ درصد عملکردهای مربوط به پرورش کرم ابریشم، مشارکت زنان روستایی استان ایلام در پرورش دام و صنایع دستی به میزان ۶۵ درصد و ... البته در خصوص مشارکت زنان در عملکردهای دامداری، می‌توان به گزارش وزارت کشاورزی در طرح مطالعاتی مرکز تحقیقات و پژوهشهای روستایی و اقتصاد کشاورزی استناد کرد (جدول ۴). اما در گزارش مزبور، سهم زنان در پرورش طیور، کرم ابریشم، زنبور عسل و ... از قلم افتاده است.

در مورد نوع عملکرد زنان در مراحل مختلف پرورش دام، می‌توان گفت که این گروه در تمام مراحل پرورش دام نقش به‌سزایی دارد و نوع عملکرد آنان به نوع دامهای پرورشی و نوع تقسیم کار جنسیتی در هر منطقه بستگی دارد. به عنوان مثال: در استانهای گیلان و مازندران که پرورش کرم ابریشم رایج است، اموری چون چیدن شاخه های درخت توت، نگهداری برگها، ریز کردن برگها، تمیز کردن محل پرورش، چیدن پيله‌ها و جدا کردن پيله های مرغوب توسط زنان انجام می‌گیرد.

امور خانه داری باشد- از طریق رسانه‌های گروهی که زمینه مشارکت و مالکیت زنان در عملکردهای اقتصادی و اجتماعی محدود می‌کند.

۳- برنامه ریزی صحیح و دقیق و ایجاد انگیزش در جهت بکارگیری و مشارکت بیشتر زنان در امور اقتصادی، مستلزم این امر است تا همه عملکردهای اقتصادی (که زنان بطور مستقیم و غیرمستقیم در ایجاد درآمد ملی مؤثر می‌باشند) به طور جداگانه محاسبه شوند.

۴- تشکیل تعاونیهای کشاورزی، چون امکان ایجاد اشتغال را با کمترین سرمایه‌گذاریها برای زنان دارد.

فهرست منابع و مآخذ:

۱- آزادی، حسین و کرمی، عزت‌الله. (۱۳۷۶)، "زنان روستایی، توسعه و تکنولوژی و فن‌آوری نوین، فرا تحلیل"، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، مجموعه مقالات گردهمایی زنان، مشارکت و کشاورزی ۱۴۰۰، شماره ۳، ص ۵۹-۹۷.

۲- برادران، مسعود (۱۳۶۹)، بررسی حیطه عملکردهای زنان روستایی و تعیین نیازهای آموزشی آنان در قالب ترویج خانه‌داری"، تهران، دانشکده کشاورزی دانشگاه تربیت مدرس.

۳- دفتر امور زنان نهاد ریاست جمهوری (۱۳۷۳)، اطلاعات پایه در مورد زنان روستایی جمهوری اسلامی ایران، تهران، دفتر امور زنان نهاد ریاست جمهوری.

۴- سام آرام، عزت‌الله (۱۳۷۵)، "عوامل مؤثر بر توسعه روستایی"، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۷ و ۸، ص

۷۹-۱۰۵.

۵- سرحدی، فریده و دیگران (۱۳۷۰)، "نقش اجتماعی و اقتصادی زنان روستایی در تولید"، تهران، مرکز تحقیقات و پژوهشهای روستایی و اقتصاد کشاورزی وزارت کشاورزی.

۶- سرحدی، فریده و دیگران (۱۳۷۴)، "نقش اجتماعی- اقتصادی زنان در روستای آهسندان (لاهیجان)" فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، ویژه نامه نقش زنان در کشاورزی، ش ۳، ص ۲۰۳-۲۳۸.

۷- فلاحی چهره، جعفر (۱۳۷۶)، "استعداد و توانمندیهای استان مازندران در تولید و ارزش افزوده ابریشم"، مجموعه مقالات همایش شناخت استعدادهای بازرگانی - اقتصادی استان مازندران، تهران، انتشارات مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی.

۸- قریشی، پروین (۱۳۷۶)، "نقش زنان در پایداری کشاورزی دهقانی"، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، مجموعه مقالات گردهمایی زنان، مشارکت و کشاورزی ۱۴۰۰، شماره ۳، ص ۱۵۱-۱۷۳.

۹- لمینگ، چی ران (۱۳۷۵)، مشارکت زنان در تعاونیهای روستایی"، ترجمه دکتر پروین معروفی، تهران، انتشارات بانو.

۱۰- مرکز آمار ایران (۱۳۵۵-۱۳۷۵)، سالنامه آماری، تهران، انتشارات سازمان برنامه و بودجه

۱۱- ورزگر، شراره (۱۳۷۴)، "پیامد فقر، رشد جمعیت و ویرانی محیط زیست بر زنان"، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، ویژه نامه نقش زنان در کشاورزی، شماره ۳، ص ۳۲۸-۳۴۶.

۱۲- وزارت جهاد سازندگی (۱۳۷۲)،

"بررسی وضعیت موجود زنان روستایی ایران"، تهران، دفتر تحقیقات و برنامه ریزی وزارت جهاد سازندگی.

۱۳- وظیفه شناس رستمی، حبیب‌الله (۱۳۷۶)، "نقش زن روستایی در اقتصاد خانوار روستایی استان مازندران"، مجموعه مقالات همایش شناخت استعدادهای بازرگانی - اقتصادی استان مازندران، تهران، انتشارات مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی.

14- Almas, R. and Marits, H. (1991).

"Norwegian gender roles in transition: The masculinization hypothesis in the past and in the future", *Journal of Rural Studies*, Vol. 7, No.1/2, P 79-83.

15- Boulding, E. (1980), "The labor of U.S. farm women, A knowledge gap.", *Sociology of work and occupations* 7, p 261-90.

16- UNDP. "Human development", 1992, 1993, 1994.